

Mao Tse-toeng en Lioe Sjau-tsj'i: ideologische achtergronden van de Culturele Revolutie* _ eerste deel

Bart Tromp

Officieel heeft pas het in de zomer van 1977 gehouden 11e partijcongres een streep gezet onder de "Volledige Revolutie Die Tot Doel Heeft Een Cultuur Van De Werkende Klasse Te Vestigen", zoals de letterlijke vertaling luidt van wat bekend is geworden als de Grote Proletarische Culturele Revolutie (in het vervolg afgekort als C.R.) (1). Achteraf is echter duidelijk geworden dat in feite het negende partijcongres van de Chinese Communistische Partij (C.C.P.) in april 1969 beschouwd moet worden als afsluiting van een periode die China in een chaos stortte en de rest van de wereld in verbijstering bracht (2). Aan theorieën over de aard, de oorzaken, de achtergronden en zelfs het feitelijke verloop van de C.R. is sindsdien steeds minder gebrek. In deze beschouwing zal het gaan om een vergelijking tussen de politieke stijl, het ideologische kader, en de biografische achtergronden van Mao Tse-toeng en Lioe Sjau-tsj'i. Wil een dergelijke onderneming niet uitlopen op het tegenover elkaar stellen van personen, dan dient ze op z'n minst een theoretische rechtvaardiging van zichzelf te geven. Een eerste element daarin is een verantwoorde keuze uit het scala van theorieën over de Culturele Revolutie.

I De Culturele Revolutie is in psycho-analytische termen geduid als een poging van Mao zichzelf als revolutionair te overleven (3), en als laatste ronde in een match tussen de partijvoorzitter en het Chinese volk, met als inzet de definitieve vernieuwing van de Chinese politieke cultuur (4). Een hele reeks auteurs, onder wie Schurmann, Ojha, Ra'anan en Peck, heeft betoogd dat de oorzaak van de C.R. gezocht moet worden op het gebied van de buitenlandse politiek, en met name in een conflict over de Chinese politiek ten aanzien van Vietnam, waarin Mao en Lin Piao de aanval openden op Lo Jwei-tsjing (de stafchef van het leger), P'eng Tsjen (de burgemeester van Peking) en Lioe Sjau-tsj'i (het staatshoofd), die voorstanders zouden zijn ge-

- * Deze studie werd voltooid in maart 1977. Sedert dat tijdstip verschenen studies en informatie over het onderwerp zijn niet meer in de tekst verwerkt, op enkele uitzonderingen (zoals het in de eerste zin vermelde) na. Bart van Heerikhuizen ben ik erkentelijk voor een aantal redactionele opmerkingen.

weest van een direct militair ingrijpen in Vietnam (5). Edgar Snow heeft in 1970 een daarmee niet in strijd zijnde verklaring van Mao zelf opgetekend: naast Lioe's "revisionisme" had diens poging met de Sowjet-Unie tot een zekere verzoening te geraken, Mao genoopt de Culturele Revolutie te ontketenen (6). Geen van beide "verklaringen" is echter erg overtuigend in het licht van de feiten. Van een toenadering tot de Sowjet-Unie in de periode voorafgaande aan de C.R. is niets te bespeuren; zowel Lioe als Lo en Peng namen tot het moment dat ze van het politieke toneel verdwenen een zo mogelijk nog scherpere anti-Russische positie in als Mao (7) - zozeer zelfs dat Schurmann in 1966 Lioe nog als linkser dan Mao betitelde (8); en in de C.R. speelden beschuldigingen als die van Mao uit 1970 een ondergeschikte rol. Wel werd Lioe er in 1967 van beschuldigd de mogelijkheid te hebben opgehouden vriendschappelijke relaties met de V.S. aan te gaan (9), maar ook voor die aantijging ontbreekt het tot op de dag van vandaag aan bewijzen.

Veel populairder en ook veelvuldiger zijn echter analyses van de C.R. in binnenlands-politieke termen. Martin Bernal repte ooit van een conflict tussen "katholieken" (lloeïsten) en "protestanten" (maoïsten) - een even aardige als misleidende vergelijking, die in feite een van de tientallen variaties is op de officiële maoïstische versie van de gebeurtenissen: dat de Culturele Revolutie een fase was in het historisch-noodzakelijk steeds weerkerende gevecht tussen "de twee lijnen" (10). Een lange rij clichés marcheert in deze toonsoort voorbij: revolutionairen tegen revisionisten, volutaristen tegen economen, proletariaat tegen bourgeoisie, tegen elite massa, democratie tegen bureaucratie; en, in een spiegelbeeld dat Mao er minder fraai vanaf laat komen: ideologen tegen pragmatici, romantici tegen realisten, ziener tegen practicus (11). Een originele, maar in het geheel niet uitgewerkte lezing vindt men bij Wallerstein, die als onderliggende oorzaak van de C.R. de klassenstrijd tussen proletariërs en semi-proletariërs suggereert (12). Anderen zagen in de C.R. een radicale democratiseringsbeweging (13) terwijl bepaalde grootdenkers er niet voor terugschrokken deze voor te stellen als een niet onbelangrijke schakel in een wereldwijd studentenprotest, dat zijn eruptiehaarden tezeldertijd in Berkeley, Nanterre, Tilburg, West-Berlijn en Sjanghai had (14). Van Doorn legde het accent op het anti-oligarchische karakter van de maoïstische mobilisatiecampagnes (15); Shapiro en Lewis daarentegen beschrijven de C.R. als het conflict tussen de charismatische leider die geen zelfstandige partij-organisatie naast zich duldt, en de C.C.P. (16). Uit een geheel ander vaatje tappen auteurs als Townsend en Israel (17) die naar voren brengen dat de conceptie van een culturele revolutie nieuw noch specifiek maoïstisch is, maar in China een traditioneel element uitmaakt van de politiek van vernieuwingsbewegingen. Een reeks schrijvers heeft structurele spanningen tussen bevolkings-, beroeps- en leeftijdsgroepen in de Chinese samenleving aangewezen als de brandstof die maar een vonk nodig had om te ontbranden (18). Hoe de vlam in de tot dan toe ogenschijnlijk zo vonkvrije besluitvorming van de Chinese

elite sloeg, vormt vervolgens onderwerp van beschouwingen die in de C.R. allereerst een strijd om de macht zien (19). Isaac Deutscher nam de C.R. als *culturele* revolutie serieus, en vroeg zich af wat er voor progressiefs lag in het verdoemen van Shakespeare, Balzac, Hugo en Beethoven als vertegenwoordigers van een verrotte burgerlijkheid, om vervolgens parallellen te trekken tussen de C.R. en het optreden van Stalin en zijn culturele dictator Zhdanov in de jaren veertig, toen xenofobie en chauvinistisch nationalisme hand in hand gingen met de aanval op "cosmopolitische" wetenschapsbeoefenaren en intellectuelen, en de persoonlijkheidsverering van Stalin bizarre hoogtepunten aannam (20). De Winkler Prins-encyclopedie tenslotte spreekt kortzorgig van "een bloedig carnaval".

Niet alle hierboven aangeduide interpretaties kan men serieus nemen. Sommige zijn niet meer dan ondertussen al door officiële herschrijvingen achterhaalde navertellingen in eigen woorden van de toentertijd geldige Pekinese voorstelling van zaken. Andere zijn niet meer dan suggestieve schema's, abstracties of analogieën die bij uitwerking of nauwkeurige toetsing zouden bezwijken onder de last van de ingewikkeldheid der Chinese realiteiten. Daarnaast is er het algemene probleem van het verklaren van historische processen: er zijn teveel "oorzaken", de samenhangen blijken te complex, dan dat men er één als beslissend aan kan wijzen. Het typeren van de C.R. als een machtsstrijd is dan ook in dubbel opzicht weinigzeggend. Elk conflict is immers per definitie een machtsstrijd; en dat de C.R. een conflict behelsde loochent niemand. In de tweede plaats is de inzet van de strijd door een typering als strijd om de macht nog niet nader bepaald. Macht is een instrument dat alleen onder speciale omstandigheden zichzelf als doel kwadrateert. Zo ook in het China van 1965-1969: de interpretaties van de C.R. als een strijd om de macht verschillen in wat wordt gezien als de inzet van het conflict: inhoudelijk politiek-economische strijdpunten, de opvolging van Mao, of, integendeel Mao's pogen de hegemonie in de Chinese politiek, die hem na 1958 was ontschoten, weer terug te winnen. Veel auteurs hebben deze laatste mogelijkheid al te lichtvaardig als ondenkbaar en onfatsoenlijk afgewezen. Van hen kan Wertheim als extreem exemplar worden opgevoerd waar hij schrijft "Als er één ding is dat Mao heeft bewezen niet na te streven, is het de alleenheerschappij" (21). Vanzelfsprekend wordt ook hier het bewijs genoemd noch geleverd; tegen het bij voorbaat afwijzen van deze gedachte, zoals Wertheim doet, spreken verschillende feiten. Daar is de door Mao en zijn aanhangers bij vele gelegenheden tijdens en na de C.R. genoemde frustratie over het niet klakkeloos door het regiem uitvoeren van diens denkbeelden, een gegeven dat in academische bewoordingen door C.K. Yang naar voren is gebracht: "Though deeply intertwined with ideological issues, Mao's implacable insistence on complete personal dominance has a separate significance for the authoritarian (...) leadership structure of the Communist organizational system" (22). De aanleiding tot de C.R. was niet een dispuut over verheven ideologische strijdpunten, maar een geval van majesteitsschennis: Mao voelde zich

persoonlijk op de korrel genomen door satirische artikelen als die van de voormalig redacteur van het Volksdagblad van Peking, Teng T'ao, en in het toneelstuk "Het ontslag van Hai Joei" van Woe Han (historicus en onderburgemeester van Peking). In Tengs stukjes kwamen zinnen voor als "ik geef vrienden die dol zijn op grote woorden dit advies: lees meer, denk meer, en klets minder" (23) terwijl Woe's toneelstuk in de vorm van een historische analyse een bureaucraat tot hoofdfiguur had die uit solidariteit met de boeren protest had aangetekend tegen het tyrannieke bewind van de keizer waarna hij werd ontslagen (24). Algemeen zag men hierin een literaire rehabilitatie van maar schalk P'eng Te-hwai die na scherpe kritiek op de "Drie Rode Banieren-Campagne" (beter bekend als de "Grote Sprong Voorwaarts") uit zijn militaire en politieke functies was ontzet (25). Niet in de laatste plaats is er de unieke positie die Mao zichzelf tijdens de C.R. toekeende: niet aan de top maar *boven* het politieke systeem (26). De meest frappante uiting van Mao's aanspraak op de alleenheerschappij gaf het negende partijcongres te zien, waar Lin Piau *statutair* tot Mao's opvolger werd aangewezen. Daarmee werd, zoals Stuart Schram als eerste constateerde, de C.C.P. het recht ontzegd om te zijner tijd zelf uit te maken wie haar voorzitter zou worden (27), en Schram is niet de enige geweest die erop heeft gewezen dat een van de duidelijkste uitkomsten van de C.R. de in dit opzicht fundamenteel veranderde relatie tussen Mao en de C.C.P. was (28). Voor de interpretatie van de C.R. als strijd om de macht geldt tenslotte een mededeling hors concours. In het "politieke rapport" dat Lin Piau aan het negende partijcongres uitbracht, stelde de toenmalige tweede man van China dat "de fundamentele kwestie" in de C.R. "die van de politieke macht" was geweest (29). Maar waar vond die strijd plaats?

De C.R. gaf een beeld te zien van conflicten op alle niveaus van de Chinese samenleving. Het staken van de normale politieke en sociale banden en beperkingen gaf individuen en groepen in ongekende mate de mogelijkheid op te komen voor door hen gewenste veranderingen. Voor het eerst in de geschiedenis van de Volksrepubliek bijvoorbeeld konden studenten en scholieren vrij (in de dubbele betekenis van dat woord) reizen; arbeiders streden voor betere arbeidsvoorwaarden en sociale voorzieningen (totdat zulke eisen als revisionistisch door de maoïsten werden verboden); legeronderdelen konden of moesten het bestuurlijk vacuüm vullen dat de desintegratie van de partijorganisatie teweeg had gebracht; en regionale leiders zagen kans hun autonomie ten opzichte van Peking te handhaven of uit te breiden door zich als trouwe maoïsten voor te doen. Op weer een niveau lager werden persoonlijke vetes beslecht, frustraties uitgeleefd en vonden de mishandelingen, plunderingen en lynchpartijen plaats die het onvermijdelijk bijverschijnsel zijn van beroeringen op deze schaal (30).

Maar de werkelijke strijd om de macht speelde zich niet aan de basis af, maar aan de top. Als de C.R. alle kenmerken van een sociale beweging had, dan werd toch de maat van die beweging geslagen door het uiteindelijk dominante segment van de Chinese

politieke elite, zoals dit ook de grenzen vastlegde waarbinnen politieke en economische eisen nog als legitiem mochten worden beschouwd (31). In dit opzicht was de C.R. beperkter dan de "Laat Honderd Bloemen Bloeien"-campagne tien jaar eerder, verschilde ze niet wezenlijk van andere mobilisatiecampagnes, en was ze in overeenstemming met de theorie van de massa-lijn, al schoten de beheersingsmechanismen van de deerlijk gehavende top herhaaldelijk tekort bij het in de gewenste banen leiden van "de basis" (32).

Over deze "massa-lijn" zijn hardnekkige misverstanden in het leven geroepen door degenen die deze voorstellen als een toonbeeld bij uitstek van "democratie aan de basis", als een hogere vorm van het uitoefenen van burgerlijke vrijheden (33). Het misverstand berust op de gelijkstelling van democratie met (gedwongen) participatie. De "massa-lijn" is een techniek die meestal de vorm aanneemt van een rond een bepaald thema georganiseerde mobilisatiecampagne waarbij de C.C.P. de bevolking stimuleert en zelfs verplicht om met klachten, eisen en problemen naar voren te komen. Enkele restricties zijn daarbij van groot belang. Er is geen georganiseerde meningsvorming mogelijk onafhankelijk van de partij. Townsend noemt als "basic rule (...) that those expressing the demand have no independent means of expanding their audience and maintaining regular contact with those outside their own unit" (34). (Het systeem heeft dan ook leerzame kanten voor degenen die decentralisatie verwarren met democratisering). De C.C.P. heeft hierdoor het monopolie op het uitleggen, doorgeven en systematiseren van wat in Mao's klassieke frase "de versnipperde en onsystematische ideeën van de massa's" heten (35), maar ze maakt bovendien uit welke ideeën geuit mogen worden. Ook hier heeft Mao zelf de grenzen aangegeven, en wel toen bij de campagne "Laat Honderd Bloemen Bloeien" de met enige moeite tot spreken gebrachte Chinese intelligentsia niet de door hem gewenste kritiek tegen "de bureaucratie" naar voren bracht, maar het regiem zelf, Mao voorop, attaqueerde (36). In de op grond daarvan herziene rede over de correcte behandeling van tegenstellingen onder het volk (37), stelde Mao zes criteria vast waaraan kritiek van anderen diende te voldoen; de voornaamste daarvan luidde dat zulke kritiek het leiderschap en de politiek van de C.C.P. moest versterken en niet mocht verzwakken (38). De "massa-lijn" is een uitbreiding van leninistisch elitisme, niet een remedie daartegen. De ratio van deze methode is niet gelegen in democratische principes, maar in de organisatie-technische en politieke behoefte van een autoritair regiem om naast informatie langs de normale bureaucratische kanalen nog een directer kanaal met de bevolking open te houden; een kanaal dat tevens een ventiefunctie kan vervullen. Precies in deze termen heeft Mao de noodzaak van de "massa-lijn" (voor hem hetzelfde als democratie) geargumenteerd: "Zonder democratie weet je niet wat daar beneden gebeurt, is het algemene beeld duister, kun je niet voldoende meningen verzamelen, is er geen contact tussen top en basis, gaan de toporganen uit van eenzijdige en onjuiste informatie (...)" (39). De "massa-lijn" is met andere woorden

een intelligente techniek, een "methode van leidinggeven" in Mao's eigen woorden (40), bedoeld om de lasten van de leiders te verlichten; niet om al dan niet georganiseerde burgers in de gelegenheid te stellen zelf politieke initiatieven te nemen. Aan deze conceptie van de "massa-lijn" veranderde de C.R. niets. Alleen werd de positie in het model die eerst door de C.C.P. werd ingenomen, tijdelijk door de figuur van Mao Tse-toeng vervuld; daarnaast bleek het in deze campagne moeilijker dan ooit te voren de campagne onder controle te houden. Net als in 1956 bleek Mao de problemen die zich bij het opwekken van spontane reacties voordeden ernstig te hebben onderschat - zoals hij zelf in oktober 1966 op een Centrale Werk Conferentie toegaf: "Aangezien ik er de oorzaak van ben dat er zo wordt huisgehouden, is het begrijpelijk dat jullie bittere woorden voor me over hebben" (41). Maar de werkelijke chaos lag toen nog in het verschiet.

II De constatering dat in de C.R. de wezenlijke strijd om de macht zich aan de top afwikkelde, voert ons naar Nathans factiemodel, dat te beschouwen is als de meest verfijnde en subtiële variant van de machtspolitieke benaderingen van de Chinese politiek (42). Dit model was van toepassing zolang de Chinese regerende elite een zekere mate van politieke en ideologische consensus opbracht, en zolang de betrokken facties zich aan de regels van het spel hielden - twee voorwaarden die nauw met elkaar samenhangen. Die consensus was zeker aanwezig ten tijde van de stichting van de Volksrepubliek, maar naarmate in steeds grotere mate praktische, onverwachte problemen van bestuur en politiek de aandacht vroegen, begon, zoals A. Doak Barnett recentelijk naar voren heeft gebracht, die eenheid af te kalven, vooral na 1957 (43). Of dit als oorzaak of als symptoom van de degeneratie van het factiesysteem beschouwd moet worden, laat ik in het midden. Begin 1959 trok Mao zich uit de dagelijkse leiding van de politiek terug; als hij vanaf 1962 vanuit die positie zich weer directer met het beleid gaat bemoeien blijkt dat hij niet meer de eertijds vanzelfsprekende suprematie in het besluitvormingsproces bezit (44). Mao's politiek daarna kan geïnterpreteerd worden als het opbouwen van een coalitie van facties, die hem in een conflict de overwinning kon garanderen, maar behalve dat, ook het mobiliseren van bondgenoten buiten de elite: scholieren en studenten. Om de jonge rebellen in het gareel te houden en om de taken van weggezuiverde partij- en overheidsorganen eventueel over te nemen stond hem tenslotte het volksbevrijdingsleger ten dienste. Mao's overrompelingstactiek slaagde in eerste instantie. Een coalitie van anti-Mao-facties kwam niet tot stand, laat staan dat de aangevallen facties erin slaagden op dezelfde manier als Mao gezamenlijk bevolkingsgroepen te mobiliseren (45). (Elk voor zich deden ze dit wel, o.a. door concurrerende organisaties van rode gardisten op te richten (46); alleen al in Kanton opereerden tenslotte zo'n 80 met elkaar overhoop liggende rode garde-organisaties (47).) De in het nauw gebrachte facties reageerden onveranderlijk door onder verholen obstructie mee te

aan het elimineren van de groep die het zwaarst onder vuur werd genomen. Zo werden Lo Jwei-tsjing en P'eng Tsjen weggewerkt met de schoorvoetende medewerking van Lioe Sjau-tsji'i en Teng Sjiau-p'ing. Dit patroon kreeg het karakter van een algemeen *sauve-qui-peut* toen in de daaropvolgende fase van de C.R. de maoïstische coalitie zelf begon te wankelen onder pogingen van rode gardes ook hier schoon schip te maken; in hoeverre dezen hier op instigatie van de roerganger en zijn factiegenoten handelden is niet al te duidelijk. Pogingen om Tsjou En-lai uit te schakelen wist deze te ontwijken met de behendigheid die hem in een politieke carrière van meer dan een halve eeuw steeds weer aan de winnende kant had doen opduiken. Zijn succesvolle overlevingstactiek was dezelfde als die van andere facties: medereizigers uit de slee gooien om zo de wolven op te houden. Op die manier verloor Tsjou binnen een half jaar acht van zijn vijftien vice-premiers, zeventien van zijn tweeëndertig ministers en talloze topambtenaren (48).

Deze korte schets van de C.R. als machtsstrijd dient om naar voren te brengen dat alleen in een zeer abstracte zin sprake was van een conflict tussen twee partijen. De meeste prominente slachtoffers hoorden pas van een "strijd tussen twee lijnen" op een moment dat ze al als anti-maoïsten veroordeeld waren (49). Aan de ene kant stond een maoïstische gelegenheidscoalitie waarvan achteraf kan worden vastgesteld dat niets anders ze bijeen hield dan het oogmerk anderen uit te schakelen en zelf te overleven. Politieke doelstellingen die uitgingen boven het onderwerpen en zuiveren van de C.C.P. zijn bij Mao niet aangetoond: aan de C.R. lag geen groot strategisch plan ten grondslag (50). Mao's optreden in de C.R. is aarzelend, wisselvallig en inconsequent (51), en de machtstheoretische benaderingen vallen dan ook uiteen in twee scholen. De eerste meent dat Mao en de zijnen een in 1966 zorgvuldig beraamde aanval op de C.C.P. begonnen; de tweede dat eerder sprake was van een door Mao toegelaten escalatie van conflicten, waarin de partijvoorzitter naar bevind van zaken handelde (52). Mao's eigen uiteenzetting in 1970 komt neer op een voorzichtige verdediging van de "strijd tussen twee lijnen"-these (53). Maar William Dorrell heeft in een buitengewoon zorgvuldige analyse van de achtergronden van de C.R. aange-toond, dat van de door Mao als argument voor de C.R. aangevoerde fundamentele tegenstellingen op het gebied van de economische en buitenlandse politiek in de aan de C.R. voorafgaande periode geen sprake was (54). In het interview met Snow uit 1970 vertelde Mao ook dat *hij* het was die in augustus 1966 muurkranten tegen Lioe had laten aanplakken, nadat hij al in januari 1965 besloten had dat Lioe moest gaan - wat een aardig licht werpt op het "spontane" karakter van de studentenrebellie, en de non-conformistische maarschalk Tsji'en I deed opmerken: "Somnige mensen verbergen zich achter gordijnen en bevelen dan "kinderen" grote muurkranten vol te schrijven... Wat een gebrek aan smaak!" (55).

Grote revolutionairen zijn avonturiers met hoge doeleinden - die slagen. Niemand was zich daarvan beter bewust dan Lenin, en niets karakteriseert hem beter dan dat hij, de marxist, Napoleon

Bonaparte citeerde om zijn eigen politiek als leider van de revolutie samen te vatten: "On s'engage et puis on voit" (56). Dat had ook de lijfspreuk van Mao - naar zijn eigen zeggen bovenal een groot bewonderaar van Napoleon (57) - kunnen zijn. Mao mag gedreven zijn door grootse utopieën, zijn kracht lag niet in het concretiseren daarvan, maar in het verwerven en behouden van macht (58).

III Als de maoïstische partij in de C.R., om Allison's termen te gebruiken, al niet als een homogene, rationele actor opgevat kan worden, dan geldt dit in nog veel mindere mate voor degenen die het doelwit van de maoïstische aanval waren: deze heel losse groepering kreeg, zoals gezegd, niet eens de kans een defensieve coalitie te vormen. De belangrijkste politieke figuur hier was Lioe Sjau-tsj'i, al vanaf 1945 Mao's gedoodverfde opvolger (59); sinds Mao's al dan niet vrijwillig aftreden in 1958 president van de Volksrepubliek, maar vooral de man die van 1959 tot 1966 de voornaamste politieke leider van China was, Mao Tse-toeng (die zich naar eigen zeggen behandeld voelde als een vader op zijn begrafenis (60)) niet uitgezonderd; en als zodanig de hoofdverantwoordelijke voor het te boven komen van de ongekende politieke en economische moeilijkheden die het mislukken van de "Grote Sprong Voorwaarts" had veroorzaakt. Wanneer in deze studie de politieke stijl en visie van Mao vergeleken wordt met die van Lioe, dan dient zo'n analyse om redenen die gedeeltelijk al naar voren zijn gekomen, door een groot aantal caveats te worden voorafgegaan.

Het voornaamste voorbehoud is al genoemd. Lioe was niet de feitelijke of ideologische leider van degenen tegen wie de C.R. gericht was. Hij was enkel het symbool dat Mao nodig had om de krachten van zijn duisternis te representeren, de zondebok op wie anderen hun schuld mochten afschuiven (61). Als Lioe er niet was geweest, zo concludeert Karnow terecht, dan had Mao hem moeten uitvinden (62). Deze functie als symbool van anti-maoïsme stond nagenoeg geheel los van Lioe's feitelijke daden en ideeën. De officiële kritiek op "de top-persoon die de kapitalistische weg bewandelt" veranderde, bijv. op de maat van de C.R. Werd hij in de winter van 1966 aangevallen omdat hij C.C.P.-kaderleden de rode gardes zou hebben laten onderdrukken, in de lente van 1967 heette het dat hij de kaderleden in een kwaad daglicht stelde. De aantijging dat Lioe een beleid van "vele centra" binnen de C.C.P. had gevoerd, kwam op een ogenblik dat het maoïstische centrum bijna wanhopig aan de onderlinge partijstrijd van de rode gardes een eind trachtte te maken, terwijl het aan de kaak stellen van Lioe's economisme samenviel met de anti-maoïstische stakingen van het stedelijk proletariaat. Toen Mao aan het begin van de C.R. de jongeren opriep tegen de C.C.P. te rebelleren, werd Lioe geattaqueerd omdat hij kadaverdiscipline zou voorstaan; in latere fasen ging die aanval echter gepaard met oproepen tot herstel van "revolutionaire discipline" (63). "Gerechtigdheidige rebellie" heette nu "contrarevolutie", "rode gardisten" werden nu "anarchisten" genoemd, besmet met "links opportunisme" en "burgerlijk factionalisme" (64).

Ook van Mao is het niet altijd even duidelijk of bepaalde uit zijn naam geuite of aan hem toegeschreven opvattingen inderdaad voor zijn rekening komen (65). Karakteristiek voor de complexiteit van de Chinese politieke verhoudingen is bijvoorbeeld het feit dat de Chinese versie van de theorie van de permanente revolutie in 1958 gelanceerd werd door Lioe Sjau-tsj'i, maar dat tot op de dag van vandaag niet duidelijk is of hij dan wel Mao de auctor intellectualis van de rehabilitatie van deze trotskistische ketterij is geweest (66). Toch ligt bij Mao de situatie anders dan in het geval van Lioe. Van Mao is veel meer betrekkelijk authentiek materiaal beschikbaar, en veel van de twijfel over zijn auteurschap komt voort uit vrij doorzichtige politieke motieven. Nadat Mao vanaf augustus 1967 bakzeil moest halen, offerde hij zijn radicaalste volgelingen op om ze tot zondebokken van de excessen van de C.R. te stempelen. Zo werd bijvoorbeeld de mythe van de "Beweging van de 16e mei" in het leven geroepen (67), en op dezelfde manier tracht men na Mao's door te "bewijzen" dat zijn naaste medewerkers en familieleden jarenlang teksten en uitspraken van de partijvoorzitter vertekend en vervalst naar buiten zouden hebben gebracht. Enig serieus bewijs dat ondertussen in discrediet geraakte opvattingen van de roerganger op het conto geschreven kunnen worden van respectievelijk de "ultralinksen" van de "Beweging van de 16e mei", de factie van zijn secretaris en spreekbuis over een periode van vele jaren, Ts'ien Po-ta, die van zijn statutaire opvolger Lin Piao of de "Bende van Vier", is tot nu toe niet geleverd. Mao is Mao, zo zou ik deze eerste waarschuwing dan ook willen samenvatten, maar de echte Lioe gaat schuil achter de zondebok en symboolfiguur.

Een tweede punt van behoedzaamheid betreft de aard, intensiteit en omvang van de meningsverschillen tussen Mao en Lioe. Vóór het uitbreken van de C.R. heerste binnen en buiten de Volksrepubliek algemeen de overtuiging dat de Chinese leiders een hecht en eensgezind blok vormden. In de enige, vóór de C.R. geschreven studie die expliciet over de politieke ideeën van Mao en Lioe gaat is bijvoorbeeld niets te vinden van tegenstellingen die op het moment van uitgave het Chinese politieke systeem gespleten hadden (68). De Chinese bevolking schijnt in dit opzicht niet van de China-kenners te hebben verschild: zozeer was zij gewoon de leiding van de C.C.P. als een eenheid te zien, dat het de grootste moeite kostte het concept van "leiders die de kapitalistische weg op zijn gegaan" ingang te doen vinden (69). Iemand als Stuart Schram, die in de eerste uitgave van zijn studie over het politieke denken van Mao (1963) de gedachte opperde dat Lioe Sjau-tsj'i naast Mao wel eens een zelfstandige politieke denker zou kunnen zijn, was een uitzondering (70). Als reactie is ook onder competente China-kenners de neiging ontstaan om nu tegenstellingen in de Chinese top te dramatiseren, te overdrijven, en met terugwerkende kracht op het verleden te projecteren. Niet zelden vervalt men daarbij tot het aanbrengen van versierselen op het maoïstische leerstuk van de eeuwige "strijd tussen de twee lijnen" (71). Dat de C.R. (uitgezonderd de cultuur- en onderwijspolitiek) tot veel minder in-

grijpende beleidswijzigingen heeft geleid dan de drie jaar lang rondgebazuinde slogans hadden doen vermoeden, en dat veel van die wijzigingen al in de periode voorafgaande aan de C.R. onder verantwoordelijkheid van Lioe in gang waren gezet, dat zou (72) in dit opzicht alleen al tot grote behoedzaamheid moeten leiden. Er zijn bij deze vergelijking tussen Mao en Lioe ook beperkingen van een meer algemeen karakter. Specifiek Chinese tradities en achtergronden worden hier vrijwel buiten beschouwing gelaten. Toch wil ik niet uitsluiten dat een analyse in termen van een legalistisch-confucianistische opvatting van politiek (Lioe) tegenover een anarchistische-taoïstische (Mao) meer verhelderend zou kunnen zijn dan wat nu volgt (73).

Dan resten niet onaanzienlijke interpretatieproblemen. Om teksten van een auteur op te kunnen vatten en interpreteren als een systematische politieke theorie, moet men de veronderstelling invoeren dat deze inderdaad een min of meer afgeronde zienswijze van hoge intellectuele kwaliteit bevatten - anders zou men zich de moeite van een exegese moeten besparen (74).

Noch Mao, noch Lioe zijn echter als zodanig grote politieke filosofen. Hun werk bestaat uit gelegenheidsstukken, veelal van propagandistische of didactische aard. Hoewel sterk aan tijd en plaats gebonden, zijn deze, involge een marxistisch-leninistische gewoonte waar met name Mao weg mee weet, in een universele toonsoort gezet (75). Verder gaat het hier om oeuvres die een ontwikkeling van een halve eeuw beslaan, ook in het denken van hun auteurs. Het buiten beschouwing laten van zulke contextuele factoren bij de interpretatie van deze teksten moet daarom wel, zeker als het om afzonderlijke citaten gaat, tot misleidende inzichten en foute conclusies leiden. Daar komt nog bij dat noch van Mao's geschriften, noch van die van Lioe, betrouwbare uitgaven bestaan (76). Veel van Lioe's denkbeelden en artikelen kennen wij slechts via fragmenten die door zijn tegenstanders tijdens de C.R. publiek werden gemaakt om de beschuldigingen aan zijn adres te ondersteunen. De officiële uitgave van de bloemlezing uit zijn werk, die net zo betrouwbaar was als de bekende vierdelige van Mao, is al sinds lang gestopt. De driedelige, door het Union Research Institute in Hong Kong samengestelde editie van Lioe's verzamelde werk is verre van compleet en slordig verzorgd (77).

Dat het uit hun historische en politieke context citeren tijdens de C.R. door de maoïsten tot een hoge kunst werd verheven (78) is minder verbazingwekkend dan het gemak waarmee Westerse China-auteurs als Robinson, Wheelwright, MacFarlane en vele anderen de resultaten van deze doodzonden van wetenschappelijke interpretatie overnamen. En zelfs een auteur als Chen presteert het om al vóór de C.R. citaten van Mao uit 1926 (zoals uitgegeven in 1950) te contrasten met een tekst van Lioe uit 1945 (79). Op die manier worden tegenstellingen geschapen tussen de twee enige officiële en erkende theoretici van de Volksrepubliek (80), welke in het geheel niet hebben bestaan. Kenneth Lieberthal onderzocht bijvoorbeeld één van de tegen Lioe ingebrachte beschuldigingen, die erop neerkwam dat Lioe ten aanzien van kapitalisten en fabrikan-ten tussen 1946-1949 een veel rechtser beleid had voorgestaan

dan Mao. Daarvan bleek geen sprake te zijn geweest: de scheiding tussen "links" en "rechts" lag toentertijd geheel anders, namelijk tussen de top van de C.C.P., inclusief Mao, en de op dit punt veel radicalere kaderleden. De beschuldiging tegen Lioe kwam tot stand door misleidend citeren uit op zich authentieke stukken (81). In "Liu Shao-ch'i and the Chinese Cultural Revolution" heeft Dittmer aangetoond dat zulks voor de meeste beschuldigingen tegen Lioe opging (82).

Na zoveel omzichtigheid zal men geneigd zijn zich af te vragen of aan een vergelijking tussen de politieke denkbeelden van Mao en Lioe, zo ze al mogelijk is, wel enige betekenis kan worden toegekend. Zolang deze beperkingen maar voor ogen worden gehouden, meen ik van wel. Alle voorbehoud dat tot nu toe is gemaakt laat namelijk onverlet dat belangrijke verschillen in opvatting tussen Lioe en Mao wel degelijk aanwijzbaar zijn. Deze zijn echter van geheel andere aard dan in het maoïstisch schema van "de twee lijnen" wordt voorgesteld. Het gaat hier om *ideaaltypen* van politieke posities, waarvan Mao Tse-toeng en Lioe Sjau-tsj'i de min of meer bewuste representanten zijn. Niet inhoudelijk-politieke zaken zijn hierbij van belang, maar iets wat daaraan voorafgaat: vooronderstellingen over de aard van de (politieke) werkelijkheid, de manier waarop deze gekend en veranderd kan worden; voorstellingen die doorwerken in al weer minder abstracte opvattingen over de verhouding tussen leider en organisatie, en de gestalte die het politieke proces dient te hebben. Op deze laatste twee thema's (83) wordt de analyse in deze beschouwing toegespitst.

Stuart Schram heeft nog een derde terrein genoemd waar Mao's opvattingen met die van Lioe zouden botsen, dat van de buitenlandse politiek, en wel speciaal de verhouding tot de Sowjet-Unie (84). Inderdaad vallen hier vanuit zuiver analytisch gezichtspunt zekere met elkaar samenhangende posities te onderkennen. Wie, zoals Lioe een actief Chinees optreden in Indochina voorstond, zou op den duur gedwongen zijn een verbetering in de betrekkingen met de Sowjet-Unie na te streven, evenals een stabilisering van de binnenlandse verhoudingen. Wie daarentegen uit was op een binnenlandse campagne als de C.R. zou zich net zo min militaire avonturen in Vietnam kunnen permitteren als een toenadering tot de Russen, die in die campagne juist als ideologisch afschrikwekkend voorbeeld dienst moet doen. Het logische sluitstuk van zo'n politiek zou een zekere toenadering tot de V.S. zijn - en er zijn aanwijzingen dat die in 1966 inderdaad plaatsvond (85). Bij deze schema's is het echter buitengewoon moeilijk uit te maken welk element bij de verschillende beleidsmakers vooropstond. Het meest plausibel lijkt het hier om uit te gaan van het primaat der binnenlandse politiek. Het inzetten van het Volksbevrijdingsleger in Indochina zou Mao van zijn voornaamste steunpilaar hebben beroofd en binnen de strijdkrachten tot een machtsverschuiving ten gunste van de professioneel ingestelde legerleiders geleid hebben. Om precies die redenen zullen Mao en Lin zich tegen zo'n politiek verzet hebben (86). Afgezien van de al genoemde empirische bezwaren tegen Lioe's vermeende pro-Sowjet-houding is er nog een laatste reden

de buitenlandse politiek hier verder buiten beschouwing te laten. Het buitenlandse beleid in de Volksrepubliek komt namelijk (net als een aantal andere strategische beleidsterreinen als o.a. nucleaire bewapening en wetenschappelijk onderzoek) geheel tot stand binnen de kleine topelite, in die zin dat hier elke pretentie van volksraadpleging ontbreekt. Hier is geen sprake van de "massa-lijn" of van enige vorm van discussie of participatie (87) - ook niet tijdens de C.R.: de feitelijke bezetting van het ministerie van B.Z. in het voorjaar van 1967 was een bedrijfsongeval (88).

IV Vanzelfsprekend kunnen de verschillen tussen Lioe en Mao op politiek-filosofisch niveau niet los worden gezien van aanleg en karakter, van de ervaring die beiden in een halve eeuw politieke strijd opdeden, van de uiteenlopende politieke rol die ze vervulden, en van hun politieke stijl. Het zou even onjuist zijn hun politieke ideeën tot zulke biografische factoren te reduceren als ze buiten beschouwing te laten. In zekere zin worden die verschillen uitgedrukt in de beroepen die beide mannen oorspronkelijk voor ogen stonden: schoolmeester in het geval van Mao, ingenieur in dat van Lioe (89). Maar Mao zou geen onderwijzer worden en Lioe geen ingenieur, tenzij in een overdachtelijke zin. Mao's politieke loopbaan werd er al in de jaren twintig een van een guerillaleider, voor wie de partij jarenlang niet meer was dan een fictie uit naam waarvan hij streed (90). Voor zover hij met de officiële C.C.P. te maken had, was dit een vijandig lichaam dat hem nauwelijks duldde (91). Toen Mao in januari 1935 de leiding van de C.C.P. in handen kreeg, had hij de top van de partij grotendeels buiten de partij-organisatie om bereikt (92). Twee en veertig jaar zou hij het voorzitterschap bekleden. Stuart Schram heeft Mao in een beroemde frase "een leninist van nature" genoemd (93). Hij duidde daarmee aan dat Mao, al voor hij marxist werd, een instinct voor het belang van een georganiseerde voorhoede aan de dag legde. Maar in retrospectief heeft Mao altijd een zeer onleninistische, *instrumentele* conceptie van de communistische partij gehad (94). Mao's opvattingen over organisatie, discipline, het belang en de effectiviteit van massa-campagnes en ideologische prikkels zijn gevormd en getekend door zijn ervaringen als guerillero, als leider van rode enclaves, eerst in Kiangsi, later in Yenan (95). Uiteindelijk zijn ze versterkt en gestold in een mate dat wel van een Yenan-syndroom gesproken is: de ontwikkeling van de Chinese Volksrepubliek bleek niet uitvoerbaar met de technieken die zo succesvol waren geweest bij de opbouw van de betrekkelijk kleine Sowjet-republieken in de jaren dertig en veertig (96). Lioe daarentegen begon zijn politieke loopbaan als stakingsleider en vakbondsorganisator in de grote steden aan de Oostkust. Toen de C.C.P. na de coup van Tsjiang Kai-sjek in 1927 ondergronds ging, bleef Lioe met tussenpozen in de "witte gebieden" om tenslotte de leider van de "illegale" C.C.P. te worden (97). Op grond van deze verschillen in achtergrond wordt vaak gesteld dat Lioe een grotere affiniteit met het klassieke stedelijke proletariaat had, en

Mao met de boeren (98), een stelling die overigens in MacFarquhars jongste studie wordt ondergraven (99). Veel meer terzake is echter de opmerking die Boorman maakt aan het eind van zijn biografische schets van Lioe: dat de laatste zijn leven lang heeft gewerkt met mensen die hij niet kon bevelen, maar moest overtuigen (100). Iets dergelijks brengt Fokkema naar voren als hij erop wijst dat de strakke discipline in een guerillaleger een beroep op subjectieve factoren weinig problematisch maakte, maar dat in de organisaties en omgeving waarin Lioe werkte, "men niet over de middelen (beschikte) om explosies van voluntarisme te breidelen" (101). Vanaf 1943 is Lioe de grote organisator van de C.C.P., die van 40.000 leden in 1937 tot bijna 6.000.000 in 1950 groeide. Tussen 1945 en 1955 had hij de dagelijkse leiding van het kolossale partij-apparaat (102); als Lioe Sjau-tsj'i een bureaucraat par excellence was, zoals Dittmer stelt (103) dan was hij toch in de eerste plaats degene die de *creatie* van de grootste bureaucratie in de wereld-geschiedenis op zijn naam heeft staan, een onderneming die om geheel andere kwaliteiten vraagt dan het routinematige handelen dat met het begrip bureaucratie geassocieerd wordt. Over de persoonlijke relatie tussen Mao en Lioe is weinig bekend. Lioe schijnt privé geen groot bewonderaar van Mao te zijn geweest. Aan Tsjang Kwo-t'au, zijn collega als vakbondsorganisator in het Sjanghai van de jaren twintig, vertelde hij later dat hij Mao enigszins onlogisch vond in de manier waarop hij zijn problemen benaderde, koppig en verward in de keuze van zijn middelen; en gekenmerkt door een gebrek aan beschaving en zelfbeheersing (104). Tegelijk schijnt Lioe de enige in de partij te zijn geweest die openhartig, op voet van gelijkheid met Mao kon spreken (105).

Hoe het ook zij, in 1942-1943 kwam het tot een reorganisatie van de top van de C.C.P. De C.C.P. had toen bijna vijftien jaar bestaan uit twee delen: een strijdende partij, die zich door half China had gevochten, en de "illegale" organisatie in de door Japanners en nationalistten bezette gebieden. Het doel van de reorganisatie was de eenheid te herstellen. De "nieuwe" (106) leiding zou de C.C.P. naar de overwinning in de burgeroorlog voeren en tot 1959 intact blijven. Twee elementen zijn in deze reorganisatie van speciaal belang. Vanaf 1942 wordt Mao gepousseerd als de grote leider in politieke en theoretische zaken (107); en het is Lioe Sjau-tsj'i die in dat proces de voornaamste rol speelt. Lioe is met andere woorden, de schepper van de Mao-cultus (108), waarbij hij zijn eigen politiek-ideologische bijdragen op de achtergrond plaatste. Maarschalk Tsj'en I ging in 1967 zelfs zover te verklaren dat het denken van Mao was ontwikkeld in Lioe's geschriften (109). De opbouw van de Mao-cultus kan men zien als een strategisch onderdeel van de rolverdeling die tussen Mao en Lioe tot stand komt: Mao als de initiator en legitimator, Lioe als de uitvoerder en administrateur (110). Deze rolverdeling maakte een jarenlang succesvolle samenwerking tussen de twee in karakter, opvattingen en politieke stijl geheel verschillende mannen mogelijk. Pas toen in 1959 Lioe's rol van die van stafchef in die van opper-

bevelhebber veranderde, en Mao om zo te zeggen voorzitter van het stichtingsbestuur werd, kregen de onderliggende tegenstellingen de kans om zich te ontwikkelen. De eerst complementaire rolverdeling werd nu conflictueus. Daar kwam bij dat de altijd al bestaande verschillen in politieke stijl nu eerst tot een heel ander soort beleid aanleiding konden geven (111). Voor Mao was politiek een vorm van oorlog, van guerilla. Al voor hij marxist werd, kenmerkte zijn denken zich door een accent op heroïsme en martialiteit (112), en het meest karakteristieke van Mao's wereldbeeld is wel dat hij problemen van welke aard ook steeds benadert als een conflict, een strijd tussen twee partijen. In zijn politieke stijl leidt dit element verder tot een voortdurend overdrijven van tegenstellingen en dramatiseren van situaties. Wie dan ook enkel op Mao's uittalingen af gaat, zoals bijvoorbeeld zijn "dreigement" uit 1968 "een nieuw rood leger te beginnen", of zijn typering van de C.C.P. in de jaren zestig als potentieel fascistisch en van die van de culturele top van de partij als "het koninkrijk van de hel", krijgt een volstrekt overtrokken beeld van de feitelijke situatie (113). Politiek was voor Mao een opeenvolging van spectaculaire massa-campagnes, en zijn persoonlijke stijl sloot daar nauw bij aan. Van vergaderingen, procedures en organisatorische kanalen trok hij zich niets aan. Waar en wanneer het hem uitkwam lanceerde hij nieuwe ideeën of een nieuwe politiek. Zijn afkeer van organisatie, legalisme en bureaucratie was gebaseerd op het feit dat ze hem in zijn politieke mogelijkheden beperkten en zich tussen hem en "de massa's" plaatsten. Maar tegelijkertijd was het dat apparaat dat de verbreiding van Mao's ideeën en de realisering van zijn campagnes mogelijk maakte. Er zit dus een fundamentele tegenstrijdigheid in Mao's opvatting van politiek; zolang Lioe Sjau-tsj'i of Teng Sjiau-p'ing de C.C.P.-organisatie Mao's in toenemende mate vage dubbelzinnige algemene beleidsaanwijzingen ("Grote lege praatjes", volgens Teng T'o (114)) in concrete politiek wisten te laten vertalen, kon deze echter onder de oppervlakte blijven. Dat een permanent intrigeren binnen de elite een ander aspect van Mao's guerilla-stijl was, is al op een voorafgaande bladzijde genoemd. Lin Piau, zijn voorlaatste grote slachtoffer getuigde daarvan, toen het ook voor hem al te laat was: "Er is geen moment geweest dat Mao niet bezig was de een tegen de ander op te zetten. Vandaag probeert hij misschien deze groep voor zich te winnen om met een andere af te rekenen, maar morgen is hij in staat precies het omgekeerde te doen" (115). In Mao's politieke stijl is tenslotte in groeiende mate een zekere wereldvreemdheid te bespeuren. Ook in de letterlijke zin: van alle Chinese leiders van zijn generatie was Mao de minst cosmopolitische (116). Belangrijker is echter dat hij in de jaren vijftig en zestig steeds meer langs indirecte weg geïnformeerd werd over wat er in China gebeurde (117). Tekenend hiervoor is dat een aanval van Lioe op "diegenen die zelf niet naar de basis gaan, maar verwachten dat anderen dat doen en dan hun instructies uitvoeren, en die daarom niets weten" tijdens de C.R. als kritiek op Mao werd uitgelegd (118). Tot die wereldvreemd-

heid na 1959 behoort ook Mao's kennelijk gebrek aan kennis van de feitelijke problemen die zich bij het uitvoeren van beleid voordoen (119), een tekort dat vooral aan de dag trad toen Mao zich in de C.R. keer op keer bleek te hebben misrekend in de effecten en de realiseerbaarheid van de politieke ideeën die hij lanceerde.

Lioe's politieke stijl verschilde ingrijpend van die van Mao. Hij was niet alleen de man die het Chinese bestuursapparaat opbouwde, maar leefde zelf ook naar de regels en procedures van die organisatie. Zo scrupuleus nam hij bijvoorbeeld de regels van het collectief leiderschap in acht dat het buitengewoon moeilijk bleek hem tijdens de C.R. persoonlijke verantwoording voor bepaalde beleidsdaden in de schoenen te schuiven (120). Lioe was in wezen een legalist, die met een netwerk van wetten en procedures orde wilde combineren met revolutie, en gelijkheid met economische doelmatigheid (121). Hij was de auteur van de C.C.P.-statuten van 1945, van de toelichting op de grondwet van 1954 en van de politieke rapporten aan de C.C.P. uit 1956 en 1958 (122) - uitvoerige, gedetailleerde en systematische verhandelingen.

Terwijl Mao zulke afwegingen welhaast principieel afwees ("Als men een economische balans had gemaakt, was de Commune (van Parijs - BT) niet de moeite waard geweest") (123), toonde Lioe steeds een grote zorg om de kosten en baten van een bepaald beleid zo goed mogelijk in kaart te brengen (124). Anders dan Mao ook onderhield hij een frekwent contact met de bevolking, met name met arbeiders in de steden legde hij een oprechte zorg aan de dag voor de verbetering van de levensomstandigheden die door goedbetaalde hoogleraren in het Westen als "economisme" wordt aangevallen (125). De "hsia-fang"-idee (het van tijd tot tijd overplaatsen van ambtenaren en functionarissen naar het platteland om daar handarbeid te verrichten) is van Lioe afkomstig (126) en in 1961 bracht hij dit zonder veel ophef ook zelf in praktijk (127). Een persoonlijkheidscultus rond Lioe bestond niet, en de strenge, grijze figuur op de achtergrond werd paradoxaal genoeg pas een populair man in de Volksrepubliek toen de aanvallen van de rode gardes hem voor de bevolking identificeerden als degene die er na de rampen van de Grote Sprong Voorwaarts voor had gezorgd dat het levenspeil was verbeterd (128). Hij leek er een wrange eer in te scheppen de organisator te zijn van het niet-dramatische, niet-spectaculaire, van het routine-matige (129).

Tegelijkertijd legde hij echter een scherp inzicht in de gevaren van bureaucratisering aan de dag. "Bureaucratie is het tegen-gestelde van democratie" (...) "het is een bepaalde vorm van formalisme waarin bijzondere aandacht uitgaat naar de vorm van zaken, niet naar hun inhoud en essentie", schreef hij (130). Lioe's kritiek op bureaucratisering was genuanceerder dan die van Mao: dat grote in ingewikkelde organisaties onmisbaar waren, en steeds onmisbaarder zouden worden, stond voor hem vast. Waar het hem om ging was de uitwassen en ontaarding van bureaucratiseringsprocessen tegen te gaan. Mao en Lioe stelden beide tegenover bureaucratie democratie. Maar met dat laatste begrip

lijken ze heel verschillende dingen te bedoelen. Voor Mao is democratie het ongehinderde, directe contact tussen leider en massa; Lioe daarentegen heeft het over het genieten van burgerlijke vrijheden, over de instelling van vertegenwoordigende lichamen, ook van niet-partijleden; en over het door de staat onaangetast laten van een privé-sfeer (131). Zijn maatschappijopvatting neemt als uitgangspunt de heterogeniteit en legitimiteit van individuele behoeften, van de scheiding en wederkerigheid van publieke en privé-sfeer (132). Politiek en organisatie bestaan voor hem uit het verzoenen van individuele belangen met die van de gemeenschap; in zijn visie een lang en moeizaam leerproces (133), en niet, zoals voor Mao, een dramatisch conflict tussen de leider en het volk, dat zich er, "arm en onbeschreven", extra toe leent door de eerste beschreven en gestempeld te worden.

Naast deze verschillen in karakter, politieke stijl en opvattingen, naast de verandering van politieke rol na 1959, zijn nog enkele factoren aanwijsbaar voor het ontstaan van de breuk tussen Mao en Lioe. Hoewel aan de persoonlijkheidscultus rond Mao naar buiten toe door het mislukken van de Grote Sprong Voorwaarts geen afbreuk werd gedaan, had zijn prestige binnen de partijleiding ernstig geleden. Niet zozeer door het falen van de campagne - want die was door de hele Chinese top, behalve misschien Peng Te-hwai, enthousiast gesteund (134) - maar veel meer doordat hij niet bereid of in staat bleek van die mislukking te leren (135). Lioe's stijl van leiding geven, waarbij de belangrijkste politieke beslissingen langs formele weg tot stand kwamen op vergaderingen van het politbureau en op z.g. Centrale Werk Conferenties, maakte het Mao bovendien steeds moeilijker langs informele kanalen zijn zin door te zetten. De C.R. begon in wezen op het moment dat tijdens een Centrale Werk Conferentie (in feite een uitgebreide zitting van het permanente comité van het politbureau) Mao's voorstel om de dan doodgelopen "Socialistische Opvoedings"-campagne te intensiveren werd verworpen, en Mao dit besluit negeerde (136). Dat de C.R. startte met het zich door Mao niet houden aan een formeel genomen meerderheidsbeslissing is op zich al symbolisch voor de tegenstelling tussen de legalist Lioe en de anti-formalist Mao - een anti-formalisme dat overigens minder principieel was dan uitleggers van Mao's gedachtengoed het wel hebben voorgesteld: zolang Mao zijn zin via formele procedures kon krijgen, was er voor hem blijkbaar niets mis.

Terwijl de evolutie van de politieke denkbeelden binnen de Chinese elite al sinds ongeveer 1955 was voortgeschreden in dezelfde richting, namelijk in die van een geleidelijke verworping van het "Sowjet-model" (137), namen Mao's ideeën vanaf 1955 een geheel eigen, populistische keer (138). De kritiek die tijdens de C.R. op de C.C.P.-leiders werd uitgeoefend was eigenlijk niet zozeer dat deze "revisionisten" waren geworden, maar kwam er eigenlijk op neer dat zij de verandering in Mao's denken niet waren gevolgd (139). Een laatste factor die de onverzoenlijkheid van het conflict in 1966 mede zou kunnen verklaren is door Townsend gesuggereerd. Naarmate de beide prota-

gonisten ouder werden, zo vermoedt hij, zullen hun standpunten zich verhard hebben. Elke nieuwe ronde in het debat moet een herhaling van oude argumentaties zijn geweest, die Mao en Lioe eerder zal hebben gesterkt in de overtuiging van het eigen gelijk dan tot een verandering van standpunt gedwongen (140). Het is een stelling die op zijn minst het overwegen waard is.

(wordt vervolgd)

NOTEN

1. Cf. S. Karnow: *Mao and China. From Revolution to Revolution*, New-York 1972, blz. 159.
2. Cf. J. Domes: *The Internal Politics of China 1949-1972*, (1971) London 1973, blz. 207; Karnow, o.c., blz. 405.
3. R.J. Lifton: *Revolutionary Immortality, Mao Tse-tung and the Chinese Cultural Revolution* (1968), Harmondsworth, 1970.
4. R.H. Solomon: *Mao's Revolution and the Chinese Political Culture*, Berkeley, 1971.
5. F. Schurmann: *Ideology and Organization in Communist China* (revised edition), Berkeley 1970, blz. 554-557; I.J. Ojha: "China's Cautious American Policy", in: *Current History*, vol. 53, no. 313 (sept. 1967); U. Ra'anan: "Peking's Foreign Policy Debate, 1965-1966", in: Ping-ti Ho. Tang Tsou (eds.): *China in Crisis*, Chicago 1968, vol. 2, blz. 23-72; J. Peck: "Why Chine 'Turned West'", in R. Milliband, J. Saville (eds.): *The Socialist Register 1972*, London 1972, blz. 293-298.
6. E. Snow: *De Lange Revolutie*, Amsterdam 1973, blz. 25-26.
7. Cf. W.F. Dorrrill: "Power, Policy, and Ideology in the Making of the Chinese Cultural Revolution", in Th.W. Robinson (ed.): *The Cultural Revolution in China*, Berkeley 1971, blz. 48, 64, 74-78. Lioe Sjaou-tji's laatste officiële daad voor zijn zuivering was een scherpe verklaring op 22 juli 1966 waarin Noord-Vietnam tot direct achterland van de Volksrepubliek werd uitgeroepen. Deze verklaring werd snel uit voor buitenlandse lezers bestemde publicaties teruggetrokken. Cf. Schurmann, o.c., blz. 555. In weerwil van het beeld dat in linkse kringen in het Westen gemeengoed is (zie b.v. G. Benthem van den Bergh: "Wordt Vietnam weer het slachtoffer?", in: dezelfde: *Dwang en bevrijding*, Amsterdam 1972, blz. 98-108) zette de "verrechtsing" van de Chinese buitenlandse politiek niet na, maar met de Culturele Revolutie in.
8. F. Schurmann: *What is Happening in China?* N.Y.R., 20 okt. 1966.
9. Karnow, o.c., blz. 492.
10. Op het tiende partijcongres in augustus 1973 werd deze leer gecanoniseerd; in Wang Hoeng-wens toelichting op de wijzigingen in de partijstatuten en in Tsjou En-lais politieke rapport wordt gesproken van "de tien belangrijke conflicten tussen de twee lijnen". Cf. *The Tenth National Congress of the Communist Party of China (Documents)*, Peking 1973, blz. 15, 43.
11. Zonder ook maar een poging tot een representatief, laat staan tot een compleet overzicht te geven volgen hier enkele voorbeelden van de eerste, pro-maoïstische categorie: G. Blumer: *Die Chinesische Kulturrevolution 1965-1967*, Frankfurt amM. 1968; J. van Ginneken: *De linkse stroming in China*, Amsterdam 1972; W.F. Wertheim: *Elite en Massa*, Amsterdam 1974; E.L. Wheelwright, B. MacFarlane: *The Chinese Road to Socialism*, (1970) Harmondsworth 1973; J. Gray: "The two roads:

- alternative strategies of social change and economic growth in China", in: S.R. Schram (ed.): *Authority, Participation and Cultural Change in China*, Cambridge 1973, blz. 109-158. Voorbeelden van de laatste categorie: K. Mehnert: *Maos tweede Revolutie*, Stuttgart 1966; W.W. Rostow, geciteerd bij Dorrill, o.c., blz. 23.
12. I. Wallerstein: "Semi-peripheral Countries and the Contemporary World Crisis", in: *Theory and Society* 3 (1976), 4, blz. 471 e.v.
 13. B.v. Joan Robinson: *The Cultural Revolution in China*, Harmondsworth 1969.
 14. Zie b.v. het redactionele voorwoord en een aantal bijdragen in *Culturele Revolutie*, themanummer van *Wending*, 24, no. 9, november 1969. Voor een meer serieuze aanpak van dit bevolgen perspectief: R.W., A.A. Wilson: "The Red Guards and the World Student Movement", *China Quarterly* 42, (1970).
 15. Cf. B. Tromp: *De Samenleving als Oplichterij*, Amsterdam 1977, hoofdstuk V.
 16. L. Shapiro, J.W. Lewis: "The Roles of the Monolithic Party under the Totalitarian Leader", in J.W. Lewis (ed.): *Party Leadership and Revolutionary Power in China*, Cambridge 1970, blz. 114-148.
 17. J.R. Townsend: *Politics in China*, Boston 1974, blz. 129-130; J. Israel: "Continuities and Discontinuities in the Ideology of the Great Proletarian Revolution", in Ch. Johnson (ed.): *Ideology and Politics in Contemporary China*, Seattle 1973, blz. 3-46.
 18. Met name: A. Hsia: *Die chinesische Kulturrevolution*, Neuwied 1971; P.H. Chang: *Radicals and Radical Ideology in China's Cultural Revolution*, New York 1973.
 19. O.a. Ph. Bridgham: "Factionalism in the Chinese Communist Party, in J.W. Lewis, blz. 203-239; Ph. Bridgham: "Mao's Cultural Revolution in 1967: The Struggle to Seize Power", *China Quarterly* 34, (1968); Ph. Bridgham: "Mao's Cultural Revolution: The Struggle to Consolidate Power", *China Quarterly* 41 (1970); S. Karnow, o.c.; J. Kloosterman: *Het Maoïsme en de Culturele Revolutie*, Amersfoort 1969; Dorrill, o.c..
 20. I. Deutscher: "The Great Cultural Revolution", in: I. Deutscher: *Russia, China and the West 1953-1966*, (ed. F. Halliday) Harmondsworth 1970, blz. 332-339.
 21. Wertheim, o.c., blz. 33.
 22. C.K. Yang: "Cultural Revolution and Revisionism", in Ho Tsou, o.c., vol. 2, blz. 501-502.
 23. Cf. M. Goldman: "Party Policies Toward the Intellectuals: the unique Blooming and Contending of 1961-2, in: J.W. Lewis (ed.), o.c., blz. 301.
 24. Ibidem, blz. 291 e.v.
 25. D.A. Charles: "The Dismissal of Marshal P'eng Teh-huai", in R. MacFarquhar (ed.): *China under Mao: Politics Takes Command*, Cambridge (Mass.) 1966, blz. 20-33.
 26. S.R. Schram: *The Political Thought of Mao Tse-tung*, Harmondsworth 1969, blz. 108; Shapiro, Lewis, o.c.
 27. S.R. Schram: "The Party in Chinese Communist Ideology", in: J.W. Lewis (ed.), o.c., blz. 198.
 28. Cf. Shapiro, Lewis, o.c.
 29. Geciteerd bij Brigham: *Mao's Cultural Revolution: The Struggle to Consolidate Power*, o.c., blz. 1.
 30. Cf. Hsia, o.c., voor het meest systematische overzicht van deze en andere spanningen onder bevolkingsgroepen;

- Cf. Townsend, o.c., blz. 238; Karnow, o.c., blz. 261 e.v.;
Op 20 maart 1967 berichtte Lin Piao dat alleen al voor het draaiende houden van de publieke voorzieningen meer dan dertig divisies ingeschakeld waren. Karnow, o.c., blz. 297. Zie ook A.P. Liu: *Communications and National Integration in Communist China*, Berkeley 1971;
cf. Karnow, o.c., blz. 434; Domes, o.c., blz. 190 e.v.;
cf. Karnow, o.c., blz. 210, 214-215, 346, 353, 364-65, 432-34, voor enige beschrijvingen van zulke "excessen" tijdens de C.R.
31. Townsend, o.c., blz. 149.
 32. Ibidem, blz. 149.
 33. Zo vanzelfsprekend W.F. Wertheim: "Chinese grondwet verdient deskundige en serieuze studie", *N.R.C./Handelsblad*, 20 juni 1976. Maar ook een auteur als Schurmann (o.c.) werkt het misverstand in de hand door de termen participatie en democratie door elkaar te gebruiken. Kritischer is een verder enthousiaste bezoeker als P. Worsley (*China op werkniveau*, Amsterdam 1976, blz. 234): "(...) er is weinig bewijs dat de gewone burger in China veel invloed uitoefent op de gang van zaken op hoger niveau (...). Dat de "massa-lijn" geen *product* is van de massa valt nauwelijks te bestrijden".
 34. Townsend, o.c., blz. 232.
 35. Mao Tse-tung: "Some Questions Concerning Methods of Leadership", in: *Selected Works*; Peking 1965, vol. 3, blz. 119.
 36. Cf. J. Domes, o.c., blz. 57-62; het standaardwerk over de campagne is het langzamerhand verouderde R. MacFarquhar: *The Hundred Flowers Campaign and the Chinese Intellectuals*, New York 1960, ondertussen opgevolgd door R. MacFarquhar: *The Origins of the Cultural Revolution*, vol. 1: *Contradictions among the People, 1956-1957*, London 1974, dat echter ontsierd wordt doordat nogal eens zonder voldoende bewijsmateriaal tegenstellingen tussen maoïsten en lioeïsten in het verleden worden teruggelezen.
 37. Domes, o.c., blz. 68.
 38. Ibidem.
 39. Geciteerd in S.R. Schram (ed.): *Mao Tse-tung Unrehearsed*, Harmondsworth 1974, blz. 164.
 40. Zie noot 35 voor de titel van zijn klassieke verhandeling over de massa-lijn.
 41. Geciteerd bij Schram (ed.): *Authority Participation*, etc. o.c. blz. 87. Meer in het algemeen kan gesteld worden dat de maoïstische beperkingen aan het mechanisme van de massalijn gesteld, dysfunctioneel werkten juist t.a.v. het doorstromen van informatie van basis naar top. Deze - politieke - beperkingen leveren namelijk dezelfde of ergere vertekeningen op als informatiedoorstroming via bureaucratische procedures. Cf. Townsend, blz. 303.
 42. A. Nathan: "A Factionalism Model for C.C.P. Politics", *China Quarterly* 53; cf. L. Dittmer: *Liu Shao-ch'i and the Chinese Cultural Revolution. The Politics of Mass Criticism*, Berkeley 1974, blz. 32-33.
 43. A. Doak Barnett: *Uncertain Passage: China's Transition to the Post-Mao Era*, Washington 1974.
 44. Cf. Townsend, o.c., voor een beknopte analyse van Mao's rol in het besluitvormingsproces, blz. 295-300.
 45. Cf. Townsend, o.c., blz. 280-281; Harding, o.c., blz. 133 e.v.
 46. Cf. o.a. Karnow, o.c., blz. 245, 257 e.v.
 47. Ibidem, blz. 204.

48. Ibidem, blz. 332.
49. Cf. Dittmer, o.c., blz. 59.
50. Cf. Karnow, o.c., blz. 7; D.J. Waller: *The Government and Politics of Communist China*, Garden City, 1971; J.C. Hsiung: *Ideology and Practice: The Evolution of Chinese Communism*, New York 1970, blz. 218-219.
51. Karnow, passim; Dittmer, o.c., blz. 59.
52. Dittmer, o.c., blz. 31-65.
53. Snow, o.c., blz. 19-29.
54. Dorrill, o.c., blz. 69-89, 110-111.
55. Snow, o.c., blz. 23, 24. Voor een preciese analyse van het van bovenaf georganiseerde en gestimuleerde karakter van ogenschijnlijk spontane acties zie: K. Ito, M. Shibata: "The Dilemma of Mao Tse-tung", *China Quarterly* 35, (1968), blz. 68-69. Voorts: Ch'en: *Mao*, Englewood Cliffs, N.J. 1969, blz. 40; W. Whitson: *The Chinese High Command: A History of Communist Military Politics*, New York, 1973, 373-375. De opmerking van Ts'jen I vindt men geciteerd bij Dittmer, o.c., blz. 154.
56. V.I. Lenin: "On Revolution", in V.I. Lenin: *Selected Works*, Moscow 1967, vol. 3, blz. 768.
57. Dittmer, o.c., blz. 207. Zie b.v. ook *Vrij Nederland*, 2 oktober 1976, voor het protocol van een gesprek tussen Mao en Pompidou, waarin de eerste zich een Napoleon-bewonderaar toont, en in overeenstemming met zijn nog te bespreken anti-legalisme, veel medelijden met Nixon heeft wegens diens Watergateproblemen.
58. S. Leys ("Mao overleefde zichzelf 20 jaar", *N.R.C./Handelsblad*, 11 september 1976) is een van de weinigen die deze nuchtere maar onontkoombare opmerking heeft gemaakt. Zie ook de geciteerde werken van Karnow en Harding.
59. Cf. Dittmer, o.c., blz. 26, 27.
60. Ibidem, blz. 48.
61. Ibidem, blz. 330 e.v.; Harding o.c., blz. 116-177.
62. Karnow, o.c., blz. 322.
63. Dittmer, o.c., blz. 313.
64. Karnow, o.c., blz. 442-443.
65. B.H. Harding jr.: "Maoist Theories of Policy-making and Organization", in: Robinson, o.c., blz. 115.
66. Cf. S.R. Schram: *Die Permanente Revolution* (1963) Frankfurt a.M. 1966, blz. 12-15, en Schram, *The Political Thought* (1969), blz. 98-99. In beide studies concludeert Schram dat Mao de auctor intellectualis moet zijn, maar deze slotsom berust op "circumstantial evidence"; en de sindsdien vrijgekomen stortvloed aan ongeautoriseerde toespraken en documenten van Mao hebben geen bevestiging van dit vermoeden gebracht.
67. Karnow, o.c., blz. 397-398; K. Mehnert: *Peking und die Neue Linke*, Stuttgart 1969.
68. Yung Ping Chen: *Chinese Political Thought: Mao Tse-tung and Liu Shao-chi*, Den Haag 1966.
69. Cf. G.A. Bennett: "Elite and Society", in R.A. Scalapino (ed.): *Elites in the People's Republic of China*, Seattle 1972, blz. 21.
70. S.R. Schram: *The Political Thought of Mao Tse-tung*, New York 1963, blz. 49-50.
71. Naast enkele in noot 11 genoemde werken en dat van MacFarquhar (noot 40) bijvoorbeeld ook sommige stukken in J.W. Lewis' *Party Leadership and Revolutionary Power in China* (noot 16); en Hsiung o.c., een

- interessante studie die ontsierd wordt door het gebruik van Lioe als Mao's boksbal.
72. Cf. Karnow, o.c., blz. 514; M. Goldman: "The Aftermath of the Cultural Revolution", *Current History*, september 1971; Domes, o.c., blz. 218 e.v.
 73. Een voorbeeld van een analyse die vanuit een traditioneel Chinees perspectief uitgaat is die van Hsiung (o.c.), die de maoïstische ideologie beschrijft als een functioneel equivalent van de confucianistische "li".
 74. Cf. L. Strauss: *Persecution and the Art of Writing*, New York 1952, blz. 7-8; voor een beknopte en heldere argumentatie van dit standpunt: C.B. Macpherson: *The Political Theory of Possessive Individualism*, (1962), Oxford 1970, blz. 4-8.
 75. Het "rode boekje" is van deze neiging wel het hoogtepunt. Op het contextgebonden karakter van de meeste geschriften van Mao en Lioe wijst o.a. Byung-joon Ahn: "The Cultural Revolution and China's Search for Political Order", in: *China Quarterly*, 58 (1974), blz. 250.
 76. Cf. Schram, *The Political Thought* (1969), blz. 84 e.v., voor een kort overzicht van de literatuur en de discussie over dit onderwerp.
 77. *Collected Works of Liu Shao-ch'i*, Hong Kong 1968-1969. Zie *China Quarterly* 47 (1971), blz. 566-571 voor een kritische bespreking van deze uitgave door Schram.
 78. Niet alleen wat betreft teksten van Lioe. Zie b.v. H. Martin: *Mao ongecorrigeerd*, (1974) Amsterdam 1976, XI-XII.
 79. Chen, o.c., blz. 50.
 80. Dittmer, o.c., blz. 28.
 81. K. Lieberthal: "Mao versus Liu? Policy Towards Industry and Commerce, 1946-49", *China Quarterly* 47, (1971), blz. 519-520.
 82. Dittmer, o.c., blz. 214-296.
 83. Cf. H. Harding: "Maoist Theories of Policy-Making and Organisation", in: T.W. Robinson, o.c., blz. 113-164; Schram, *The Party in Chinese Communist Ideology*, o.c.
 84. S.R. Schram: "Mao Tse-tung and Liu Shao-ch'i, 1939-1969", *Asian Survey*, vol. 12, 4 (april 1972), blz. 275-93.
 85. Karnow, o.c., blz. 152-153.
 86. Ibidem, blz. 146 e.v. voor een interpretatie langs deze lijnen; ook Solomon, o.c., blz. 463 e.v.
 87. Townsend, o.c., blz. 290-291.
 88. Cf. Karnow, o.c., blz. 331-335.
 89. Dittmer, o.c., blz. 197.
 90. Schram: *The Party*, etc. blz. 171.
 91. Cf. J.E. Rue: *Mao Tse-tung in Opposition, 1929-1935*, Stanford 1966.
 92. Cf. J.K. Fairbank: *China is Far*, N.Y.R., 3 sept. 1970, blz. 20: "in retrospect one can see that Mao did not rise through the party ranks as an organization man himself, but as a minor prophet and iconoclast".
 93. Schram, *The Political Thought*, etc., (1969), o.c., blz. 35.
 94. Schram *The Party*, etc., o.c., blz. 182.
 95. M. Selden: *The Yenan Way in Revolutionary China*, Cambridge, Mass. 1971.
 96. Schram, *The Political Thought* (1963), blz. 81 e.v.; Schram, *The Political Thought* (1969), blz. 138 e.v.
 97. Dittmer, o.c., blz. 11-20.
 98. O.a. door Dittmer, o.c., blz. 180.
 99. MacFarquhar, o.c.

100. H.L. Boorman: "Liu Shao-ch'i: A Political Profile", *China Quarterly* 10 (1962), blz. 21.
101. D.W. Fokkema: *Standplaats Peking-Verslag van de Culturele Revolutie*, Amsterdam 1970, blz. 162-163; cf. ook Dittmer, o.c., blz. 341.
102. Dittmer, o.c., blz. 20.
103. Ibidem, blz. 182.
104. Chang Kuo-t'ao: "Introduction", in *Collected Works of Liu Shao-ch'i*, o.c., vol. 1, blz. IX.
105. Dittmer, o.c., blz. 211.
106. "Nieuw" niet zozeer in personele samenstelling, maar in rolverdeling.
107. Deze verheffing van Mao tot charismatisch leider vond zijn beslag op het zevende partijcongres in 1945, waar zijn denken op een lijn werd gesteld met dat van Marx en Engels. Cf. Schram, *The Political Thought* (1969), o.c., blz. 72.
108. Cf. Dittmer, o.c., blz. 20-24.
109. Geciteerd bij Dittmer, o.c., blz. 25.
110. Tang Tsou: "The Cultural Revolution and the Chinese Political System", in: *China Quarterly* 38 (1969), blz. 66.
111. Dittmer, o.c., blz. 212.
112. Schram, *The Political Thought*, etc., (1969), blz. 22-23.
113. Dittmer, o.c., blz. 75, 206, 215; Townsend, o.c., blz. 302.
114. Dittmer, o.c., blz. 210, 51.
115. Lin Piao: "'Outline' of 'Project 571'", in: *Chinese Law and Government*, Autumn-Winter 1972-73, blz. 52.
116. Cf. Scalapino, o.c., blz. 86.
117. Dittmer, o.c., blz. 51, 65; Tsou, *The Cultural Revolution*, passim.
118. Ibidem, blz. 29.
119. Ibidem, blz. 65.
120. Ibidem, blz. 184-185.
121. Ibidem, blz. 3; Schram, *Mao Tse-tung and Liu Shao-ch'i*, blz. 285.
122. Dittmer, o.c., blz. 204.
123. Martin, o.c., blz. 133; voor andere blijken van Mao's antilegalisme cf. o.a. Sittmer, o.c., blz. 181; Schram, *Authority, Participation*, etc., blz. 84.
124. Dittmer, o.c., blz. 196.
125. Ibidem, blz. 179.
126. Ibidem, blz. 29.
127. Ibidem.
128. Karnow, o.c., blz. 322-323.
129. Dittmer, o.c., blz. 204.
130. Ibidem, blz. 182.
131. Ibidem, blz. 183.
132. Ibidem, blz. 218-219.
133. Ibidem, blz. 190-191.
134. Dorrill, o.c., blz. 29.
135. Ibidem; Karnow, o.c., blz. 110; M. Oksenberg: "Policy Making under Mao, 1949-1968: An Overview", in J. Lindbeck (ed.): *China: Management of a Revolutionary Society*, Seattle 1971.
136. Cf. Domes, o.c., blz. 14. Cf. P. Chang: "Research Notes on the Changing Lioe of Decisions in the C.C.P.", *China Quarterly* 44 (1970).
137. Wat betreft m.n. Lioe: cf. MacFarquhar, *Origins of the Cultural Revolution*, blz. 312-315.

138. Schram, *Political Thought* (1969), blz. 103 e.v.; Schram: *The Party*
blz. 184.
139. Cf. Dittmer, o.c., blz. 305.
140. Townsend, o.c., blz. 278-279.